

Bilen Yılmaz

<https://orcid.org/0000-0002-0310-6930>

Doctor, Independent Researcher, Turkey, bilenyilmaz111@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Yılmaz, B. (2024). Mulhakât bi's-Surah'ta Türkistan'a Dair Kayıtlar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (1), 572-591.

Mulhakât bi's-Surah'ta Türkistan'a Dair Kayıtlar*

Öz

Mulhakât bi's-Surah, 628'de (1230-31) Almalığ civarında doğan ve ömrünün büyük kısmını Türkistan şehirlerinde geçiren Cemâl-i Karşî tarafından Arapça yazılmıştır. Eserini, Çağatay Hanı Kaydu'nun oğlu Çapar'ın tahta çıkışının ilk yıllarında (702-1303) tamamladığı anlaşılan Karşî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Eser, Karşî'nin kaleme aldığı eş-Şurâh mine's-Şihâh'a eklediği uzunca bir zeyil niteliğindedir. İlk kısmı, İslâm tarihinin başlangıcı olan Hz. Âdem'den başlayarak, yazarın hayatını da kapsayan ve Türkistan'ın Moğol hâkimiyetinde geçen dönemini içermektedir. Karahanlılar, Selçuklular ve Çağatay Hanlığı hakkında değerli bilgiler barındıran eserin henüz dilimize çevirisi yapılmamıştır. Çevirisini yaptığımız kısmında, Türkistan şehirlerinin ilmî, dinî, idarî, coğrafi ve sosyo-ekonomik durumunu hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Eserin önemini artıran konulardan biri de yazarın Moğolların Türkistan hâkimiyetinin canlı tanığı olmasıdır. Yazıldığı dönemin güncel meselelerinden olan Arapça, Farsça ve Türkçenin mukayesesine yönelik ifadelerin geçtiği ilk ürünler arasında sayılan eser, 2005 yılında Ş. H. Vohidova - B. B. Aminova tarafından Arapça aslı ile beraber Rusça olarak yayımlanmıştır. Çalışmamızın, tarih, coğrafya, sosyoloji ve ilahiyat alanları başta olmak üzere, Türkistan üzerine yapılacak araştırmalara katkı sunmasını umarız.

Anahtar Kelimeler: Mulhakât bi's-Surah, Cemâl-i Karşî, Türkistan, Moğollar, İslam

*Djamal al- Karşî, *al-Mulhakat bi's- Surah, İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, Rusçaya çeviren: Ş. H. Vohidova - B. B. Aminova, Cilt: I, ss. 135-157, Dayk Press, Almatı, 2005 künyeli eserden çevrilmiştir.*

Records on Turkestan in Mulhakât bi's-Surah

Abstract

Mulhakât bi's-Surah was written in Arabic by Jamâl-i Karsî, who was born around Almalig in 628 (1230-31) and spent most of his life in Turkestan cities. It is understood that he completed his work in the first years of the ascension of Chagatai Khan Kaydu's son Capar (702-1303), but the date of his death is unknown. The work is a long addendum to *al-Şurāh mine'ş-Şihāh*. The first part covers the period of Mongol rule in Turkestan, starting with the beginning of Islamic history from the Prophet Adam and including the author's life. The work, which contains valuable information about the Karakhanids, Seljuks and Chagatai Khanate, has not yet been translated into our language. In the part we have translated, valuable information is given about the scientific, religious, administrative, geographical and socio-economic status of Turkestan cities. One of the issues that increases the importance of the work is that the author is a living witness of the Mongol domination of Turkestan. The work, which is considered to be one of the first works in which expressions on the comparison of Arabic, Persian and Turkish, which were among the current issues of the period when it was written, was published in Russian together with the Arabic original by Sh. H. Vohidova - B. B. Aminova in 2005. We hope that our study will contribute to the researches on Turkestan, especially in the fields of history, geography, sociology and theology.

Keywords: *Mulhakât bi's-Surah, Jamâl-i Karsî, Turkestan, Mongols, Islam*

Farklı Ülkelerden Gelen ve Bilgilerinden Yararlandığım Kişiler, Meşhur İmamlar, Sarık Sahipleri, Seyyidler ve Şerifler ile İlgili Anılarım

Adımı anacağım ilk kişi, benim büyük şeyhim, intisap edilesi, Allah korkusuyla dolu, mucizeler yaratan şemsü'l-hakk ve'd-din Eyyüb ibn Ahmed ibn Eyyüp el-Balasagunî'dir ki O, şeyhlerin en büyüklerindedir. Allah onun kabrini mukaddes kılsın ve onun mevkiini iki kat artırsın!

Diğeri, âlim er-rabbanî ki günümüz âlimlerinin öğretmeni, İslâm'ın direkleri arasında benzersiz, sardü'z-zahîd el-abîd, oruç tutarak günlerini geçiren, güçlü, büyük bir araştırmacı, yüce bilgiye sahip, rasyonel ve bilinen zâhir el-milla ve'd-din Eşref ibn Necib ibn Muhammed el-Kâşânî'dir. Onun gibisi daha önce hiç doğmamıştır, ulu kişilerin tanımlanmasında onu örnek alırlar. Ben henüz 12 yaşında değilken Almalig'da onu tanıdım ve onun *el-Arabiyyât fi't-tercümât el-Kur'an* adlı eserini okumaya başladım ve her zaman önümde bulunuyordu. 640/1242 yılı başında, bana Peygamber'in hadislerini öğretti. Allah onu kutsasın ve selamlasın. Hadis, Allah'ı tanımanın, öğrenip anlammanın yoludur. Tüm işlerin çözümü ona emanet edilir. Birkaç yıl sonra (Almalig'dan)

Kaşgar'a taşındı ve Muharrem 659 yılında orada dünyaya gözünü yumdu. Eşref ibn necib ibn Muhammed el-Kâsânî'ye, sadrû'l-allâme Mevlânâ el-Muzafferî gözyaşı döktü. Allah her ikisine de rahmet etsin. Hislerini dile getirerek, onları seçkin, uyaklı ve kafiyeli incilere dizerek aşağıdaki şiiri yazdı:

Sorarım kim yargılayan?
Beni dinle, teselli mi talep ediyorsun, cevap ver.
Bu dünya her gün kumar oynuyor,
Birini alıp her zaman bize belirsizlikler getiriyor
İnancın doğru olması garip değil mi?
Titreyen temiz bir kalp ile gitti.
Gerçekten de ilim ve edebiyatın ışığı sönüp gitti
İmam Eşref ibn Necib'in gitmesiyle
O, her soruya cevap veren biriydi, şimdi kimse yok cevap verecek.
Gerçekten de dünya böyle bir yigit yetiştirdi
Şimdi ise asil bir insan kalmadı.

Değer verdiğim insanlardan bir diğeri Kur'an okuyucuları arasında bir mucize, zamanın incisi, bu dünyadaki Allah'ın işareti, insanların en büyük âlimi, Allah tarafından büyük bir lütuf ile ayrıcalıklı kılınmış, uzak geçmişte veya son zamanlarda ona benzer hiç kimseyi görmedik. O, incilerin delili, bedr el-milla ve'd-din Muhammed el-Ferâhî'dir. Olağanüstü bir âlim, kör, ancak bilimin büyük ve küçük noktalarını görebilen biriydi. Onu 646/1248-1249 yıllarında Almalığ'da görüp, tanımak bana nasip oldu.

Onu ziyaret ettiğim sırada olağanüstü bir olay meydana geldi. İlkbaharın başında bir sofraya kuruldu, üzerinde yemekler ve baharatlı ekmekler bulunuyordu. Yemekler arasında önünde duran tabakta burânî¹ vardı. O, elini burânîye uzattı ve yemeye başlamadan önce diğerlerine sunmadan önce şunları söyledi: "Ey asil Hacı, şaşırtıcıdır ki bu mevsimde bize burânî getirdin! İlkbaharda bunu ancak bilgin Sokrat yapabilir. Sen bir mucize yarattın." O an orada bulunanları tek parmak dokunuşuyla neyin sofrada ve tabakta olduğunu bilmesi şaşırttı. Onun mucizeleri hakkında, şahit olduğum olayları, Mevlânâ Şeyhülislam Hüsam el-milla ve'd-din el-Barçınli'ye anlattım. Allah

---

¹Burânî, taze yeşil sebzelerin su ve yağ eklenerek hazırlandığı bir yemektir ve Tacik mutfağının "Şakarab" yemeklerinden bir türüdür.

ona rahmet etsin. O, gülererek şöyle dedi: "Ben onun yemeği tatmadan tadını anlayabildiğine şaşırımdım."

Diğeri, seyyidü'l-imam, kebirü'l-muazzam, dünyanın tanınmış ilahiyatçısı, Arapların ve Acemlerin sultanı, talebelerin seçimi, Haşimîlerin destekçisi, nakibü'n-nükebâ, seyyidlik erdeminin dayanağı, yaşlıların en yüksek hedeflerine ulaştığı yer, zirvesi, şemsü'l-milla ve'd-din Ebû Cafer Tahir ibn Ebu'l-Ma'ali el-Hüseyni el-Belhî'dir. Allah ona rahmet etsin! Onunla tanışma şerefine nail olduğumda, cömert, asil ve iffetli karısını kaybettiği dönemde ayrılmıştı. Oğlu, imam, müçtehitlerin mührü, önceki ve sonraki nesillerin bilimlerini geliştiren Muhammed ibn Ömer er-Râzî'dir. Allah ona rahmet eylesin! Çocukken onunla tanışmak ve ondan önemli bilgileri öğrenmek bana nasip oldu. Bu benim için büyük bir başarı ve gururun doruk noktası, elde ettiğim en iyi şeydi.

Diğeri, seyyidü's-sadr el-mu'azzam, seyyidlerin efendisi, mutluluğun dayanağı, şanın gururu, kutlu soyun seçilmişisi, İslâm'ın padişahı, seyyidlerin büyüklüğü, Hocend'in ve çevresinin sadr ve lideri. Onu ilk kez Almalığ'da gördüm ve bu sırada şeyhü'l-imam el-celil Burhaneddin et-Tâvil el-Müzekkir de onunla birlikteydi. O ki Hocend'in seyyid imamı, Burhaneddin el-Mûkrî el-Hocendî'ydi. Kıdemli bir bilim adamı olup sonradan Almalığ'a yerleşmişti. 670/1271-1272 yılında Hocend'e gidip ondan birkaç ay boyunca eğitim alma fırsatım oldu.

İslâm imamları arasında parlak ay olduğu, insanların öğüt aldığı, ilahiyatçıların ve Kur'an yorumcularının gururu, kadu'l-kudat, izze'l-milla ve'd-din, ifadelerde en yeteneklisi, en içten vaizlerden biri, râdüddin zerbahş el-Baharzî. Ondan Almalığ'da eğitim aldım. Hac giysilerini giyip, saygın bir grup ile birlikte Kâbe'yi ziyaret ettik. Kutsal mevkii ziyaret etmek ve hac yapmak için gelmiştik. Baharzî daha önce Kâbe önünde secde yapmamış ve kible ondan selam almamıştı. O, şeyhlerin mürşidi, elinde dikenlerin hurmaya, tozun altına, kömürün güle dönüştüğü kişiydi. Mucizeleri ateş gibiydi, hekimlik tutkusuyla da iyi bilinirdi. Kâbe etrafındaki tavafı tamamlamak için geldik ve O'nu selamlama şerefine nail olduk. Elleri dokunma şerefine eriştik ve O'nun cömertliğinin sevinciyle dolu insanların akışının içinde bulduk kendimizi. O'nun ihsanını aldıkça gururlandık. Beklenmedik bir şekilde şeytan, el-Kâşânî adında bir insanın suretinde O'nun yanında ortaya çıktı, ağlar ördü, çok tanrıçılığın tuzaklarını kurdu. Ardından O'nun tarafından bizlere yönelik eleştiriler geldi, mucizeleri üzerimize doğru geldi, eğer size anlatsak inanmazdınız. Bu konuda sessiz kalmak daha iyidir, çünkü Allah gerçeği daha iyi bilir. Bu olay 656/1258 yılında meydana geldi.

Bilgili Sadrlar, Seyyidler ve Ünlü İmamlardan Almalığ'da Yaşayanlar

Sadrü'l-kebîr el-mukaddem, ünlü bir şeyh, dünya sadrlarının efendisi Âla' el-Hakk ve'd-din olarak bilinen meşhur şahsiyet. O şanlı bir sadr ve asil bir şeyhti. O'nun dokunulmaz bir makamı vardır. Buzar Han² döneminden, Büyük Kağan'ın³ devletini yönetmeye başladığı döneme kadar bu görevi üstlendi. Babasının yeğeni olan es-sadr el-eca'll Abdülmûmîn, tanınmış, dindar, iyiliksever, saygın bir sadr olarak görevdeyken vefat etti. Onun yerine oğlu es-sadrü'l-eca'll Burhan el-Hakk ve'd-din el-eca'll geçti. Bizim zamanımızın özü, yazıcılarımızın yeri, vaizlerimizin lideridir. İmamların ve "sarık"ın liderliği ve yönetimi ona aittir. Onun sayesinde sadrlık değeri yeraltından yıldızların zirvesine kadar yükseldi. Onun rehberliği altında imamların değeri o kadar yükseldi ki ayakkabıları yerel yöneticilerin taçlarının yerini aldı, adeta sarık gibi. Burhan el-Hakk sayesinde, ona bağlı olan Divânü'l-İnşa' hizmetinde na'ib olarak görev aldım. 662/1264 yılının sonuna kadar Almalığ'dan Kaşgar'a taşınana kadar orada bulundum. Taşındıktan bir sonraki yıl, onun Kaşgar'a keyifli bir yolculuğu gerçekleşti. Kaşgar'ın sadrları ve ünlü insanları tarafından saygı, sevgi dolu ve sıcak karşılandı. Oradan sonra doğu bölgelerine doğru yol aldı.

Sadrü'l-imam ez-zahîd el-'abîd eş-şerîf el-'afîf el-fakîh en-nabîh el-muta'aabbid el-muteheccid, ders veren ve fetvalar yayınlayan İslâm ve Müslümanların şeyhi, dinin aydını olan Bâdü'l-milla ve'd-din. O, dünyevi zevklerden uzak yaşamı ve dindarlığı ile ünlüydü. Babası İslam ve Müslümanların büyük bir sadrı, şeyhi, gerçeğin ve dinin kılıcıydı. O vefat ettiği zaman, ben henüz çocuktum. Babamın -Allah ona rahmet etsin!- anlattığı gibi: "Bu Şeyhü'l-İslâm Seyfeddin bir gün yanımdan geçerken, onu eve davet ettim. Beşiğinden seni aldım ve sarmalayarak ona verdim, gözüyle lütfunu aktarsın diye. O, (seni) elimden aldı, başını öptü, sonra bana mendiliyle birlikte geri verdi ve şöyle dedi: 'Onu bu mendile sar, o senin velinimetindir.' Sonra evimi ziyaret ederek bizi mutlu etti. Allah ona rahmet etsin. Seni iki haftalık bir bebek olarak ona götürdüm ki, kutsal bakışı ve ellerinin dokunuşu ile lütfunu aktarsın. Sana baktı ve gözlerinin arasını öptü. Sonra çalmasından bir tülbent çıkardı ve onu başının üzerine koydu ve şöyle dedi: 'Bu senin halefin ve o, senin gücünü sağlamlatacak, onun sayesinde adın ölümsüzleşecek.' Allah'tan dilekte bulundu. Yüce Allah'tan seni öngörülen kişi haline getirsin dilerim." Şeyhü'l-İslam Bedreddin, 645/1247-1248 yılında vefat etti. Allah ona rahmet etsin. Ben (Almalığ'dan) ayrıldıktan sonra vefat ettiğini öğrendim. Şu anda onun oğlu, el-imam el-hûmam et-takî en-nakî ez-zakî ez-zahîd el-'alîm el-'amîl

² Türk ve Müslüman Karluk hükümdarı.

³ Cengiz Han.

Şeyhü'l-İslâm Mecdü'l-milla ve'd-din, onların yaşamlarının varisi, bilgilerinin dirilticisi, Allah onun ömrünü uzatsın ve onunla buluşmayı bana nasip etsin!

Bir diğeri, seyyid el-eca'll el-emced en-nakî el-'alîm el-'amîl er-re'is, yönetici, seyyidlerin lideri, mutluluğun destekçisi, Haşimîlerin önderi, soy bakımından Ümeyyeden, büyüklük bakımından Haydarî, ünlülük bakımından Hasanî, Celâl el-Hakk ve'd-din el-Kâşânî idi. Yüksek soyundan dolayı cemaat geliştirdi, büyüklüğünden dolayı insanlar titredi. O hiçbir zaman başkasının ekmeğinden bir lokma yemedi, her şeyi kendi emeğiyle kazanarak yaşadı, kimse onu rüşvetçilik veya yolsuzlukla suçlayamazdı. Müslüman olarak yaşadı ve tevhidi destekledi.

Dönemin hakanlarına yakın kişilerden biri es-seyyid el-murtazâ el-mücteba el-mu'allâ, hükümdarların babası, hakanların seçilmiş, doğru yolda olan herkes tarafından kabul edilen Emir Haydar el-Mutayyib. Seyyidlerin lideri, mutluluğun destekçisi, yüksek bilgisi, üstün erdemleri, parlak doğası, görüşlerinin kesinliğiyle gururlandıran, askeriyenin her sütununa bağlı olan, yetenekli bir zanaatkâr, kalplerin iyileşmesine katkıda bulunan biri olarak bilinirdi. Onunla tanıştıktan sonra mutsuz olan insanlar mutlu olurlardı. Keskin bir dili, zarif bir anlatım tarzı ve hoş bir konuşması vardı. Onu rubailerimde şöyle tarif ettim:

Bilgelik sırlarını en iyi sen bilirsin

Tabiatın doğuştan gelen bilgi ile dolu.

Soyun Hüseyin'den gelir ve karakterin güzeldir,

Adın Haydar, ancak anlamı Ali gibi daha yücedir.

Emirü'l-imam, göksel kubbenin ve bedenlerin kurucusu, gökyüzünü sağlamlaştıran, dokuz göksel kubbenin övgüsünü yapan, gerçeği açığa çıkaran, derin düşünceleri ve incelikleri açıklayan, hakanların soy ağaçlarına hâkim, geçmiş ve şu anki nesillerin bilimlerinde bir İdris olan, çağdaşları arasında Kur'an'ı anlama konusundaki mutluluğuyla gurur duyan, tercihleri (içtihat) ve İslâm hukuku konusundaki kararlarıyla Necmü'l-milla ve'd-din Muhammed eş-Şerefi. Onun hakkında şu rubai yazılmıştı:

Evrenin sırlarını bilen o kişi,

Senin belirlemelerin Koç'tan Balık'a kadar yayılır,

Sen her yerde saygı gören ve yüksek mevkide,

Senin takvimin, Ziy-i Şâhi'den daha iyidir.

Kaşgar Şehri ve Ünlü Kişilerinin Betimlemesi

Kaşgar, İslâm'a bağlı, büyüleyici bir şehirdi. Olağanüstü kişilerin yetiştiği bir yerdi, asil emirlerin doğduğu ve büyük âlimlerin yaşadığı bir yerdi. Bu şehir bereketli ve refah doluydu, üzüm bağlarının yetiştiği bir yerdi, meyveler bol yetişirdi, vadileri verimliydi ve ekimler yağmura ihtiyaç duymazdı. İlkbahar ve yazın yağış olmaz, kış ve sonbaharda ise kar yağmazdı. Vadisi sulak ve tohumların yağmura ihtiyaç duymadığı, kuru bir iklime sahipti. Bahar ve yaz aylarında yağmur yağmaz, kış ve sonbaharda ise kar düşmezdi. Kışın karı meyveleri bozar, bahar yağmuru ise sonbaharı verimsiz bırakır. Havanın nemli olması zararlı, kuru hava ise bereketli ve hoşnut edicidir. Kaşgar halkı ekim yaparken öküz ve inek kullanmaz, topraklarını tırmıklar ve küreklerle işlerlerdi. Kaşgarlılar, yaşam için ihtiyaçları olan her şeye sahipti: buğday, meyve ve aynı zamanda giyim, takı, yatak ve diğer çeşitli eşyalar, kumaşlar dâhil her şey bulunurdu.

Kaşgar'da zehirli böcek ve yılan yok, suları ve nehirleri bol, ağaçlar ve çiçekler meyve verir, ancak havada çok fazla toz var ve suyun rengi kırmızımsı. Kaşgar'ın iklimi kuru olduğu için ağaçlar kuruyor, hava bozuluyor, toprak toz ve kurumla kaplanıyor, şehirde yaşayanların gözleri yaşıyor ve işitme zorluğundan mustarip oluyorlar.

Kaşgar'ın soylu insanları, insanlar arasında en asil olanlarıdır; ancak bazı insanlar son derece düşük ve korkunç, yaratıklar kadar kötüdürler. Şu anda Kaşgar yıkılmış ve terk edilmiş durumda, yöneticiler ve sakinleri yok olmuş, geriye sadece otlar ve toz kalmış.

Almalığ'dan Kaşgar'a taşınmam kolay oldu. Burada ticaretim mükemmel gidiyordu. Kendimi iyi hissediyordum, iyi bir düzenim ve harika bir ruh halim vardı. Burası benim için en iyi yerdi. İlk ziyaretimde, iki dünyanın âlimlerinin patronu ve koruyucusu olan, Hanefi ve Şafi mezheplerinin lideri, iki tarikatın ortasında duran, Kaşgar sultanı Kemâl el-milla ve'd-din Ebû Abdullah el-Hüseyn ibn Ebu'l-Muzaffer el-Bâladî eş-Şeybanî olan büyük bir âlimle tanışma onuruna eriştim.

Bir diğer asil insanın ise o kadar çok unvanı var ki, onları saymak çok uzun sürer. Bütün unvanların oldukça üstündedir. Özel davetiyesiyle beni öğrencisi yaptı ve beni kendisine yaklaştırdı. Anlattıklarım Kaşgar'a ilk ziyaretim sırasında meydana geldi. O zamanlar beni ziyarete gelen âlimler ve Mu'izzî Burhaneddin Buhârî ile birlikte Mevlânâ'ya gittik, Allah onları bağışlasın. Bana elini öpmeme izin verdikten sonra ailem hakkında sorular sormaya başladı. Mu'izzi şu şekilde mizahi bir cevap verdi: "O bekâr, fakat onunla birlikte inancımı güçlendirmek için tutkusu geldi, tıpkı benimle olduğu gibi." Beni saygı ve dikkatle karşıladıktan sonra bana alışılmadık ve beklenmedik sorular sordu. "Kendi geçimini nasıl sağlamayı düşünüyorsun?" diye sordu. Ben de

cevap olarak, "Benim işim size bağlı, yeteneklerimi değerlendirin ve hangi alanda uzmanlık ve becerilere sahip olduğumu ortaya çıkarıp, oraya beni yönlendirin!" dedim. Dedi ki, "Eğer öğrenme ve eğitim kurslarını tamamladıysan, bir diğer koşul, yaşlılık koşuludur ve sen, sanırım otuz yaşına bile gelmemişsin." Ben de zaten genç olduğumu söyledim. O, "Harika, gençliğin alevli heyecanı içinde, sevincin, neşenin ve sevginin yaşanılan dönemi içinde olman harika. Eğer ruhunu kısa bir süre için iyi bir duruma getiren bir şeyle ilgileniyorsan, bunu hiçbir zaman sesli bir şekilde söyleme. Aksi takdirde vaaz etmeni engelleyemezsin, bu durumunu hareketlerinle sözlerin arasında uyumsuzluk ortaya çıkmasını saklamalısın. Eğer bunu anarlarsa, senden kaçarlarsa, mutluluğun kaçır, sevincin yorgunluğa döner.

Vaaz vermek ve öğretmek de özellikle günümüzde önemsiz ve düşük gelirli bir uğraştır. İmamların konuşmalarındaki farklılıkları ve bu farklılıkların kökenlerini ayrıntılı olarak öğrenmek şu an için yararsız ve sana sadece sıkıntı, üzüntü ve birçok düşman getirir. Bu bilimler şu anda talep görmüyor, onları ayrıntılı olarak inceleyen ve ustalaşan insan yok. Bugün bu konularla ilgilenenlerin amacı, imamların anlaşmazlıklarını tam olarak anlamak ve neden bu kadar inatçı ve çalışkan olduklarını öğrenmek değil, gece saatlerinde uyanık kalmaya ve düşünmeye alışmak için bir araç olarak görmekteler. Bu bilim alanını aptallıkları ve küstahlıkları nedeniyle seçerler. Seçtikleri ilgi alanı itici ve kaba hale getirir, tartışma ve çatışma aracına dönüştürür, kendilerine benzerlerini yenmek için kullanırlar. Bu da doğru yoldan sapmanın derin bir yanığıdır. Yazı sanatı ve edep eğitimine gelince, bu birinci sıradadır ve bu aktiviteler aracılığıyla kişi bazı hedeflerine ulaşabilir, ancak tecrübesiz gençlerle çalışıldığı için hayatının büyük bir bölümünü kaybetme tehlikesi vardır. Eğer onlardan kaçınabilirsen, bu şehirde iş bulabilirsin. Bununla ilahî bir huzur ve bolluk, aile ve çocukların ile birlikte zaman geçirmenin tadını çıkaracaksın. Bu iş, şiirdir!" Bundan sonra, şiirin değerini ve diğerlerine göre üstünlüğünü açıklamaya başladı. O, konuşmayı ilk olarak kimin şiire dönüştürdüğünü ve onun ne tür bir konum ve değeri olduğunu tarif etti. Sonunda Muhammed'in zamanına kadar geldi ve şöyle dedi: "O şiire saygınlık verdi ve onun için bu bir mucizeydi, Allah onu kutsasın ve selam etsin. Bu konuda Yüce Rabbimiz şöyle dedi: 'O'ndan önce bir kitabı okuman da yoktu, sağ eliyle yazmak da'⁴. Bu konuda Yüce Rabbimiz şöyle dedi: 'Bu, bir şairin sözleri değildir. Siz çok az inanıyorsunuz! O, bir kâhinin sözleri

---

⁴ Kur'an, 29:48.

değildir⁵.’ Yüce Rabbimiz dedi ki: ‘Biz onu şiirle öğretilmedik, bu ona uygun değildir⁶.’ Kısa olmak, çok söylemekten iyidir. Azla yetinirken çokluğu tercih ederiz."

Mevlânâ⁷ -Allah ona rahmet eylesin!- benim için kesin bir karar verdi: şiirle uğraşmamı ve onun uyumlarına dikkat etmemi emretti. Bana şunları söyledi: "Sizin hoş ve hafif şiirlerinizin olduğunu duydum, parlak ve harika şiirleriniz var; şiirlerin denizine daldığımızda şiirsel değerleri ve incileri çıkarın. Günlerin sıkıntılarında, her gün tekrarlanan şeylerden ve gecelerin tekrarından korkun. Çünkü bugün bu alanda cömertlik kıyafetleri giymiş iki yarış atı rekabet ediyor. Onlar, üstün galip birinciyi seçerler ki bu, gençliğin tadını çıkarmak ve arzulananı anlamak içindir." Ve onun öngördüğü gibi oldu; o an ne kadar güzeldi! Hey gidi günler, nerede kaldı o vakitler ve o zamanın adamları!

Mevlânâ, benim onun gözetiminde faziletiyyât veya başka bir şiir türü öğrenmek istediğimde, bana şunları söylerdi: "Senin istediğin şeyi değil, benim istediğim şeyi öğren." O, kendi isteğine göre şiir listelerini işaret ederdi. Divanı (şiir koleksiyonu) dikte etmeyi ben Kâşgar'a gelmeden önce tamamlamıştı. Bana, eğitim vermek istediğimde, divanı ikinci kez dikte eder ve benim neyi not almam gerektiğini işaret ederdi. Her divan oturumu sona erdiğinde, bir kasideyi yüksek sesle okumamı isterdi. Onun övgüsüne ait şu dizeler:

Sen beyaz yıldızlar yedilisinin arasından,

Kemâleddin, benim efendimsin sen.

Sen, bu dünya için güç, aynı zamanda inanç.

Senin katılımın olmadan çözülmüş din meselesi olur mu?

Ya da bilginlerin hükümleri din sahasında ne kadar etkili olur?

Biz, onun ölümünden on gün sonra mucizelerine şahit olduk. Lanetli vergi toplayıcıları geldi ve birçok insanı soyup soğana çevirdikten sonra ayrıldılar. Onlar birkaç âlim, seyyid, yüksek statülü insanı öldürdü ve beş bin, her biri iyi bir insan olan genç, çocuk, güzel kız esir olarak götürdüler. Baskından sonra, ölümden, esirlikten, ateşten, yağmadan ve duyulmamış kaçırma olayından kurtulanlarla saklanmış yerlerden çıktık ve onu kaybettiğimize dair haber aldık. Ona yetişmeye çalıştık ve onu sırtüstü yatarken bulduk. O uyuyor gibi görünüyordu, ondan buhar

⁵ Kur'an, 69:41.

⁶ Kuran, 36:69

⁷ Mevlânâ (Arapça: مولانا), İslâm dininde, din açısından önder olarak görülen ya da İslâm ilimlerinde başarı kazanmış kişilere verilen bir unvan.

yükseliyordu, sanki hamamdan yeni çıkmış gibiydi ve ölüm bile onu yücelikten alamamıştı. Kışın ortasındaydık, Ocak ayının tam ortasında (el-kanun). Şiir şu şekildeydi:

Kanun ayında ateş yanamadan sönüyor,
Ve tükürük hemen donup buz tutuyor.
Sadece doğa donmuyor, devir de soğğun üstünü örtüyor,
Eğer bardağındaki son damlayı dökersen,
Sana inci tanesi gibi geri döner,
Vadiler ve tepeler kar yığınlarıyla kaplandı,
Kalın bir karla tüm yollar kapandı,
Yoğun soğğun hüküm sürdüğü bir dönemdi,
Saklanan herkes, yağma tehlikesinden kurtulmaya çalışan herkes,
Donmuş, felce uğramış gibiydi,
Felâket ve kötü şeylerden korkularıyla,
Ve zulme uğratanların kalıntıları yok edildi,
Allah'a, âlemlerin Rabbine hamdolsun!

Üstün Erdemlere, Onurlara Sahip Kişiler Hakkında

Sadrü'ş-şeria', el-imam el-ecca'll, el-efdâl, el-ikmâl, yüksek derecelere ve büyük erdemlere sahip olanların en ünlüsüdür. Cemâl el-milla ve'd-din, büyük bir sadr, deneyimli bir âlimdir ve çağdaşları arasında mükemmel bilgi, düşünce ve yaptıkları ile yükselmiştir. Onun bulunması âlimlerin toplantısıdır ve evi eğitimli kişiler için bir nimettir. Gençlikten yaşlılığa ve saçların ağarmasına kadar olan süre boyunca, aramızda bir aile, dostluk ve insanlık bağı vardı. Ancak bu bağ neredeyse unutulmuş. Yazışmamızda, bizim için eleştiriler içeren birkaç satır yazdı.

Cemâleddin, ey Şeriat sadrı!
Yüksek bir unvan ve otorite sahibi,
Teşvikler ve iyiliklerin bahşedilişinde,
Sen, her çağın yükseltilmesinde öncü oldun.
Zenginliğin korkusundan değil, cömertlikle,
Gücün ve değerle yücelendin,
Büyüklüğü elinde tutarsın, yüksek mevkiindir senin ki,
Güç kısıkaçları seni sıkıca bağlamış.

Ben sana ne yapmışım ki, benden yüz çevirdin,
Benden yeteneği ve aracı aldın.
Benden yaşam kaynağımı aldın ve onuru benden sıyırdın,
Şeriata göre böyle biri yok mu, kaybolmaz mı?
Ve bana seninle ilgili şeriat hakkım yok mu?
Adalet, merhamet nerede?

İsteklerimi reddettin, oysa ben yaşamak zorundayım,
Ne olurdu Peygamber'in evi için senin gibi soyluların sevgisi olsaydı.
Güvenimi yerle bir ettin ve kalbimi yıktın,
Yemin ederim ki bu ayrılığı hoş görmedim.

Seni bahçenin bereketli güzelliği ve zengin bitki örtüsüyle kutlamak için,
İşte tebrik günü geldi,
Barışçıl insanlar ve kullar için,
İnsanlar ve inançlar arasında sadr efendi olarak yaşa.

Onun -Allah rahmet eylesin!- oğlu, el-imam el-aziz el-emced el-ikram, şeriatın delili, dünyadaki tüm imamların lideri Sa'd el-mille ve'd-dîn, İslâm lideri, Sadr'ın sekreterliğini yürüttü, atadan babadan ve kendi kazandığı bilgelikle, cemaatin ve dinin zirvesi olan, beni bu *el-Mulhakat bi's-Surah* adlı eseri oluşturmak için zorlu teklifler ve öneriler biçiminde yazmaya yönlendiren kişidir. Onun sayesinde ve Allah'ın yardımıyla bu çalışma kolaylaştı. Bu, eserin girişinde bahsedildi.

Bilinen büyük imamlardan, en iyi âlimlerden, İslâm imamlarına örnek olacak, şan ve şöhret sahalarında lider, bilim ve içtihat alanlarında üstün bilgilere sahip, cemaatin müftüleri, imamların rehberleri, anlam ifadesi ve açıklamanın karmaşıklığını çözebilen, dönemin aydınlarının en iyisidir, *el-Nihaye li'l-Hidaye* adlı eserin yazarı olan, Zeyn el-milla ve'd-din, bilimde sınırsız bir denizdir ve büyüklüğü onun şanına eşittir. O, fetvaları verme yeteneği ile hukukçuları etkileyen bir okyanustur. Onun onuruna aşağıdaki şiir yazılmıştır:

İmamların güzeller güzeli,
Onların rehberliği Ye'cüc ve Me'cüc'ü⁸ şaşırtmaya devam ediyor,
Artuc (demir uçlu mızrak) ise mütevazı olsa da,
Bu şehre ait olması nedeniyle şehir bile yükseliyor,
Şeriat, fetvalarıyla süslenmeye devam ediyor.
Ve cemaat, dindarlığı sayesinde daha güzel görünüyor,
Ya Allah, onun hayallerinin hem bu dünyada,
Hem de ötesinde gerçekleşmesini,
Onun asaletinin, umutlarının sınırlarına ulaşmasını dilerim!

Hoten Şehri

Hoten şehri, geniş bir alanı kaplayan güzel bir şehirdi. İklimi ılıman, topraklar verimliydi. Gökyüzü açık ve temizdi. Birçok köy, bahçe, mera ve tarım arazisi vardı; ancak bu toprakları işlemek zordu. Tohumlar parmakla toprağa bastırılabilirdi ve başakları bol miktarda tohum üretti. Bir başakta yüz tane tohum vardı ve en küçüğü bile en iyi niteliklere sahip olabilirdi.

Hoten iki vadi arasında bulunur, suyu tatlı ve kırmızımsıydı. Su birikintilerinin dibinde yeşim taşı benzeri taşlar bulunurdu, açık ve yeşil renkte. Toprak su ile zengindi, özellikle dut ağaçları bu topraklarda büyür ve yaprakları ipek böceği için yiyecek sağlardı. Pazarlarda pamuk ve ipek ticareti yapılırdı. Hoten'in sakinleri yüzleri güzel, gözleri renkliydi. Koyunlar koyu renkteydi; ancak yıllar geçtikçe yünleri ağardı. Hoten'in hükümdarı için bu rubai yazıldı:

Adın kalplerin mührüne basılmış,
Ülke senin sayende güçlü ve huzurlu,
Uzun yaşa, ey şah, öyle ki her Türk şöyle desin:
"Yığlak kari bulmuş ve munmuş tekin"⁹

---

⁸ Yecüc ve Mecüc, kimi dinlerde bahsi geçen efsanevi varlıklardır. Bu varlıklar çeşitli dinlerde, mitolojilerde ve kültürlerde cüceler veya dev, şeytan, kavimler veya ülkeler olarak anılır. İslâm kaynaklarında Moğollar için kullanıldığı da görülür.

⁹ Ağlamakla şikâyet eden yaşlanır; ancak asla hükümdar olamaz.

Hocend Şehri

Hocend, güzellik açısından evrenin cennetidir. Verimliliğiyle ise toprak üzerindeki reyhan ve çiçeklerle kaplı cennet bahçesidir. Seyhun Nehri yatağı boyunca yüzen teknelerde yük taşınır. Semanın dönen yıldızları ve gezegenleri kadar çok âlimlere sahiptir. Ayın dolunay dönemi ve âlimlerin lideri anlamında söyledim ki onun lideri ecca'll el-A'azz'dır. Seyyidlerin destekçisi, en yüce seyyidlerden biridir. Bu büyük insan hakkında Almalığ'ı ve orada yaşayan insanları hakkında yazdığım methetmişim. Onun babası Melik el-İslâm Burhaneddin el-Kebir -Allah ona rahmet etsin!- yaşlılık hakkında şiirler yazdı. Bu şiirler ise Seyhun Nehri kıyısındaki bir mezar üzerine yazılmıştır. Bu mezar şehrin kuzeyinde bulunan bir tepededir.

Bahsettiğim şiir:

Gençliğimde, saçlar koyu renkleyen, kader bana gösterdi,
Bir saç teli, yaşlılık ipini.
Ben dedim ki hoş geldin,
Bu inci gibi gözyaşlarından bir kolye yapacak.
Ben bu şiiri Farsçaya şöyle çevirdim:
Gençliğimin batışında, gökyüzü tuzakları yüzünden,
Benim saçlarımın arasından beyaz teller belirdi,
Ben şöyle dedim: Benim gözyaşlarımdan incilerle,
Güzel bir kolye yapabiliriz.

Önemli isimlerden biri, Hocend Kadısı, el-kadı el-imam el-ecca'll sadr el-milla ve'd-din el-Hocendî'dir. Diğeri, el-kadı el-imam, dünyanın müftüsü, Burhan el-milla ve'd-din el-Âla'dır. Aralarında, el-imam el-hûmam, İslam âlimlerinin gururu olan, el-milla ve-d-din el-Mukrî bulunmaktadır.

Hocend şehrinin saygın kişisi, Cemâleddin aynı zamanda şehrin yöneticisidir. Büyük Meclis'in amiri ise Mevlânâ Necm el-milla ve'd-din es-Sadrî es-Sahibî'dir. 668/1269 yılının başlarında ona aşağıdaki şiir yazıldı:

Kaç gece onun yıldızını izledim,
Bu yıldız sabaha kadar yanımda parladı,
Muhammed'in dininin yıldızı ile buluşmayı çok istedim,
Sahib ibn es-Sahib'in çağının önderiyle.

Ben, Muharrem 688 (Ocak-Şubat 1289 yılında) Hocend'i ikinci ziyaretimde, İmam el-hûmam el-fadl el-Kâmil Şems el-milla ve'd-din ibn Dikhan Gâzi ile tanışma onuruna nail oldum. O, büyük imam Hüsameddin el-'Ali'abadi'nin *el-Mûtalla' fi-t-Tafsir*'ini önerdi. Allah onu bağışlasın! Toplu Camii'nin minberinde vaazlar okudu. Hakikatin açıklanmasında onun gibisi yok; fakat bu caminin Kur'an okuyucusuyla yüksek sesli ve düşük sesli okuma konusunda anlayamadı.

Yine bu ziyaretimde, fahrü'l-milla ve'd-din el-Cevalî'nin şeyhleri arasından sonuncusu olan Mevlânâ şeyhü't-takî en-nakî el-barî el-Vârâ'yı ziyaret ettim. Şaşırılmıştı, ancak sıcak bir şekilde karşıladı ve beni içtenlikle karşılamaktan mutluluk duydu. Misafirler için hazırlanan yemeklerden tattıktan sonra, benim öğretmenlerimden öğrendiğim bir hadisi okumamı istedi. Oğlu Bedreddin'in benim adıma bu hadisi öğrenmesini istedi. Ben, onlara peygamber hadisini okudum. Allah ona salat ve selam etsin. Hadis şuydu: "İlim, Allah'ı tanıma ile başlar ve Allah'ın işlerini O'na bırakma hakkını tanımakla sona erer." Bu hadisi önde gelen bir öğretmen olan Mevlânâ, ilimde bilgi sahibi olan ulemanın hamisi, topluluğun ve inancın desteği, Eşrefü'd-din ibn Necib ibn Muhammed el-Kâşânî'nin ileri öğretmeni olarak, hadislerin en güvenilir zincirlerinden biriyle ilettim, bu zincir en baştan ileten vahiylerin taşıyıcısına dayanır. Mevlânâ'ya bu hadisi öğrettiğimi söyledim. Allah onu bağışlasın. Dokuz yaşındayken bu hadisi öğrenmeye başladım ve o zaman *el-Arabiyat fi-t-Tercümât el-Kur'an* adlı kitabını incelemeye başladım. Bedreddin: "Biz bu hadisi 'Allah'ın işlerini açıklayana bırakmak' şeklinde duyduk" dedi. Ben de şu cevabı verdim: " başka bir şekilde anlaşılırsa, anlam değişir ve şirk (ortak koşma) ortaya çıkar." Sonra babası dedi ki: "Ne kadar güzel konuşuyorsun, ey Mevlânâ!" ve gözleri doldu. İyi dileklerde bulundu. Allah onları koruyup esirgesin.

Fergana Şehri

Fergana, taşlık geniş bir bölge, bolluk ve refah topraklarıdır; çayırları bitki örtüsü ile zengindir ve tarlaları geniştir. Burada en iyi hava, en lezzetli su bulunur, meyveler burada daha hızlı büyür ve olgunlaşır. Ziyaretler için en mübarek yerdir.

Uş Şehri

Uş Şehri'nde iki küçük dağ bulunur: Barakuh ve Hanef. Barakuh Tepeleri'nde, kutsal ve salih insanların mezarları bulunur. Orada, Süleyman ibn Davud'un veziri Asaf ibn Burhiya'nın kabri de yer alır, ikisi için huzur ve selamet olsun. Kuteybe ibn Müslim'in şehit olduğu yer, Halic köyünde bulunur. Diğer iki yer - başlarının ve ruhlarının şehit olduğu yerler - Sefid-Bulan

köyündedir. İddia edildiğine göre bu şehitliklerde, doğru yol inancına sahip olanların lideri Osman ibn Affan tarafından zehirlenen 2800 kadar Gazi ve onların takipçilerinin mezarı bulunmaktadır. Onları gözetlemekle görevli Muhammed ibn Carîr'i atadı ve hepsi inançları uğruna şehit oldular. Bu hikâye geniş çapta bilinmektedir. Abdullah ibn Cebel'in şehit olduğu yer, Kûba ve Şehri-Nev arasında bulunur. Mücahid Abdullah ibn 'Ali ibn el-Hüseyin ibn Ali ibn Talib'in mezarı -Allah hepsinden razı olsun!- Seyhun Nehri yakınındaki Hokand'da bulunur. İlik el-Medî'nin şehit olduğu yer, Özcend'dedir.

Fergana'nın tanınmış şahsiyetlerinden biri, sadrû'l-imam el-hûmam Nasreddin Burhaneddin Kılıç el-Özcendî'dir. Allah ondan razı olsun!

Önemli isimlerden bir diğeri, sadrû'l-ikrâm el-emced, sadırların başı, halkın sığınağı, topluluğun koruyucusu, dinin önderi, İslâm âlimlerinin şeyhi Mûnir ibn Ebu'l-Kâsım el-Ûşî de bulunuyordu. Uş şehrinin sadrıydı. Allah onu korusun! Mûnir adına yazılan bir bilmece (mu'amma) vardı:

O sadrın adı dört harften oluşuyor,
Onun adından ışık yayılıyor.
İlk harf ve üçüncü harfi ikinciye etki eder,
Dördüncü ise diğerlerinden daha zayıf kalır.

Bir diğeri, şeyhü'l-imam, tatlı dil sahibi, tarikatın müridi, gerçeğin sahibi Cemâleddin Harevî el-Lamişî'dir. İhtiyar bir şeyh, Sünni bir Müslüman, büyüleyici, güzel, söz ustasıydı. Andican civarındaki, Lamiş bölgesindeki kutsal yerde yaşadı. Allah ona rahmet etsin! O, şariat ve tarikat şeyhinin faziletlerini ve menakıbını olumlu bir şekilde dile getirdi. Allah onun ruhunu mübarek kılsın! Dedi ki: "Gençliğimizin zirvesinde on takipçimle birlikte Maverâünnehr'e gitmek için Ceyhun Nehri'ni geçtik. Meydanı geçer geçmez, tarikatın şeyhleri ve gerçek yolun insanlarına, hangi veliye ziyarette bulunmamız gerektiğini, nerede kalabileceğimizi, kutsal mezarının etrafında dönerek ziyarette bulunacağımızı ve kiminle manevî sohbet yapmamız gerektiğini sorduk. Başlıca amacımız, Şeyh Burhaneddin Kılıç'ı tanımak ve onun mucizesini görmektir. O'nun şöhreti ve faziletleri hakkında bolca duymuştuk ve onun mucizesini görmeyi arzuluyorduk."

Yolculuğumuz devam ederken, tarikatın zaviyelerinde yaşayan ve bazı şeyhler tarafından bilinen bir Sûfî şeyhi olarak tanıdığımız biri bizimle selamlaştı. Onun sayesinde, tarikatın yaşam kurallarını öğrendik, tasavvuf öğretisini ve onun taraftarları hakkında hikâyeleri dinledik. Bu böyle

devam etti ve sonunda Gicduvan'a¹⁰ vardık. Orada Varganza¹¹ sığınağında kısa bir süre dinlendik. Sonra Özcend'e doğru yola koyulduk. Yoldayken tesadüfen Fergana'nın valisi, el-Melik el-Sa'id el-'Afif el-Sandid ile karşılaştık ve onun evinde konakladık. O niyetimizi sordu. Ardından Özcend'e doğru yolculuğumuza devam ettik. Şehre yaklaşırken, bir adamı şeyhe varışımızı bildirmesi için gönderdik. Ancak gönderdiğimiz kişi geri dönmedi ve kimse bizi karşılamadı. Sonra çarşıya gittik ve şeyhin bulunduğu camiye bulduk. Caminin girişindeki tahtlara oturarak, şeyhin bize gelip karşılaması ve bizi beklediği için özür dilemesini beklemeye başladık. Bu sırada, sağ ve sol kanatları düşünerek, "savaş için bir ordu hazırlamak, dövüşçüler yetiştirmek" ve şeyhe saldırmak, bizi karşılamadığı için onu kınamak gibi düşünceler taşıyordum. Onun yanına gitmeye ve ona böyle yaklaşmaya karar verdim. Pazardan insanlar, bizimle ilgili haberi götürdü ve onu acele etmeye teşvik etti, ancak o şöyle dedi: "Dersler bitene kadar beklesinler." Biz oturup beklerken, o derslerini bitirdikten sonra camiden çıktı. Ben ona doğru yaklaştım, gözleri üzerimdeydi ve bana öfkeli bir şekilde bakarak sözlerle saldırdı. O an, düşüncelerim dağıldı ve ben ağzımın tadını kaybettim, herhangi bir kelime, hatta selam verme bile unuttum. Şeyh bana sarıldı ve sessizce şunları söyledi: "Beni selamlamayı unuttun, kavga etmeyi mi tercih ettin? Nerede ordun, nerede sağ ve sol kanatların?" Ardından hemen beni hata yapmaya zorladı. Hizmetkârına şunları dedi: "Nerede buzağı? Sen hâlâ yapmadın, ey falan oğlu falan!" Ve hizmetkârını kınadı, hakaret etti ve insan için uygun olmayan ifadeler kullandı. Nasıl böyle konuşabilirdi? Bu sırada ayağa kalktım ve dedim: "Hata yaptım, bu adamı yanlış değerlendirdim." Belki şimdi, zihnimde Buhara canlanıyor, şimdi de tartışıyor gibi davranmalıyım. Sonra eve gidelim dedi. Önde yürümeye başladı, biz de onu takip ettik. İkinci kez, kafamda düşünceleri ve olayları bir araya getirmeye başladım. Başımı bana doğru çevirip sessizce şunları söyledi: "Bir hata yaptım, vazgeçtikten sonra bile eski alışkanlıklarına geri döndüm." Sonra, pişmanlık duyarak, neredeyse onun ayaklarına kapandım. Onun isteğine göre kendimi düzeltmeye başladım, yürekte ve içtenlikle. Ardından onun hizmetine girdim.

Önemli kişilerden diğeri birisi gurur duyduğum ve resmi hitaplar, nazik sözlerini duyduğum, elini sıkıttığım ve keyifle sohbet ettiğim kişi olan el-imam el-kebir el-hûmam en-nahbir tâc el-milla ve'd-din er-Râdî es-Sarvî eş-Şeristanî'dir. Kendi döneminde, yaşlıları arasında tek

¹⁰ Gicduvan şu anda Buhara'dan 50 kilometre uzaklıkta bulunan bir şehir, ilçe merkezidir.

¹¹ Varganza, Buhara'ya yakın bir köydür.

olan, eski ve sonraki nesillerin bilimlerinde hâkim biriydi. Onun ruhundaki görevler devam etsin ve günleri ile geceleri hoş geçsin! Ona şiir ve düz yazı içeren bir mektup gönderdim:

Kim benim için cömert ve kurtarıcıysa,
Ona inanan, güzel konuşur ve tutkuludur.
O, şehrin gururu, kendi Şeristan'ında parlamak için,
Onun sayesinde dünya vadileri ve kanyonlarıyla güzeldir.

Bu şiir, 15 beyitten oluşur ve mektubun sonunda bulunur. Muvaşşah tarzında, 3 satırdan oluşan (mısra) şiir Farsça yazılmış. Dördüncü satır ile bir rubai tamamlanır. Şu şekilde kafiyelenir:

Ey mevlânâ, sen bilginin tacısın,
İlimde ve imanda yüz delil sunarsın,
Yani, yüz Burhan ed-Din el-Merginanî'den daha iyi.
Nasıl bir hadis okuyacaksın ki...

Tâc el-milla ve'd-din er-Râdî es-Şarvî eş-Şeristanî -Allah onu korusun!- bana iki büyük mektupla cevap verdi. Birincisi Arapça, diğeri Farsça idi. İkinci mektup kaside/gazel¹² içeriyordu, Arapça bir muvaşşah tarzında yazılmış. Bu gazeli satırlar arasında okumak gerekiyor, böylece bir Farsça rubai oluşturulur.

Şaş Şehri

Şaş şehri, güvenli, refah bir şehirdir. Şehir, lezzetli suya, uygun iklime, zengin bitki örtüsüne ve büyümüş banliyöye sahiptir. Geçmişte İslam'ın en büyük şehirlerinden biriydi. Bize anlatıldığına göre, geçmişte, inançsız Türklerden gelen bir halk, geceleyin şehri kuşattı ve bir sel gibi şehre hücum etti. Sabah savaş hazırlıkları için geçitleri gözden geçiren Türkler, kalelerin içinden bazı bağırırları işittiler ve sordular: "Bu sesler ne?" Onlara, sabah namazının ezanları olduğu cevabı verildi. Gece boyunca, Şafîiler sabah namazına çağırıyor, gecenin karanlığında bile devamlı olarak dua çağrısında bulunuyorlardı. Şaş şehrinde dört bin halka açık camii vardı ve her birinin etrafında altmış veya yetmiş hane bulunmaktaydı. Bu haberi duyan Türkler, "Sabah uyandıklarında, bizi kendilerine oranla çok daha fazla görselerdi, bize olan saygıları zedelenirdi,

---

¹² Kaside, Arap ve Fars edebiyatında klasik bir şiir türüdür. Kaside, genellikle birkaç dizeden (beyit) oluşan uzun bir şiir veya ağıt türüdür. Şair, bu tür şiirlerde duygularını ifade eder, düşüncelerini dile getirir ve sıkça himaye ettiği kişiyi över veya doğayı, aşkı, savaşı, dini ve diğer konuları temsil edebilir. Kaside, genellikle katı ölçü kurallarına uyularak ve belirli bir dilde yazılmıştır. Bu tür, Arap ve Fars şiirinde popülerdi ve birçok ünlü esere sahiptir. Kaside, nazım şekli olarak gazelle aynı özelliklere sahiptir. Gazelden farkı beyit sayılarının fazlalığı ve şiirin belli bir amaçla yazılmış olmasıdır. Kasidenin ilk beyti kafiyeli, sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest ikinci mısraları ise ilk beyitle kafiyelidir. Beyit sayısı 15-99 arasında değişir.

çünkü sadece tükürüklerinde boğarlardı ve bizi yakalarsalar başımıza neler geleceğini düşünmek bile istemiyorum." Türkler kaçmaya başladılar ve bunların hepsi, sürekli dua çağrılarının ve geceleri ek ibadetlerin bir nimeti olarak gerçekleşti.

Şaş'ta imam müfessir Ebû Bekr el-Kaffal el-Şâşi'nin türbesini ziyaret ettim, Allah ona rahmet eylesin. Onun mucizeleri hakkında şunları duydum: Hacdan dönüşünde, o dönemin halifesinin buyruğuyla Bağdat'ta yaşamaya karar verdi. Bir gün öğrencilerine ders verirken aniden yerinden hızla kalktı, doğuya dönerek Allahû Ekber dedi ve bir ok fırlattı. Buna şahit olanlar ona nedenini sordular. O da şu şekilde cevap verdi: "Kendi memleketimi kuşatan kâfirlere karşı savaştım." Bu an kaydedildi ve tarihe geçti. Bu sırada Şaş halkı kâfirlere karşı direniyordu. Allahû Ekber sesi duyulduğunda, aynı anda kâfirlere yağın oklar, Allah'ın dilemesiyle tüm düşmanları mağlup etti."

Kabrinin kapısına iki dize (kıta) yazdım - biri Arapça, diğeri Farsça. Arapça çeviri şöyledir:

İhtiyacım olanları istemek için buraya geldim.

Şanslı bir kehanet nedeniyle kendiliğimden şunları söyledim:

"Allah'ım, başarılar elde eden bu büyük bilginin anahtarını bana aç,

Bu efendi sayesinde dönüyorum, umut doluyorum,

Tüm isteklerimin gerçekleşeceğine inanıyorum."

Şaş'ı ilk ziyaretimde (671/1272-1273 yılında) melikü'l-kebir Kadir ve eşi, devletin dayanağı ve direkleri olan sultanı (Türkan) ile tanıştım. Onların oğullarından biri, el-ecca'll el-A'azz Alaeddin adında biridir. Allah onun yüksek mevkiini uzun tutsun ve onların oğullarına doğru yol göstere!

Bir süre sonra ikinci kez Şaş'a geldim. O zaman onun sahibi, cömert, eli açık, olağanüstü Nasreddin Pehlevan Mahmud ibn Seyyid el-Ecca'll Alaeddin, Seyyid Kundah-Paz es-Semerkindî (sonradan el-Almaligî) lakabı ile bilinen biriydi. Bu Pehlevan, yeğenlerim arasındaydı. Büyük ünü olan oğlu Emir Nasr ile aile bağlarına sahiplerdi ki o benim kız kardeşimin bu adamla evliliğinden olan çocuğuydu. Ona ithaf edilmiş rubailer ve şiirlerim var. İşte onlardan bir rubai:

Cömertliği ve büyüklüğüyle tanınan bir hükümdar,

Elini ve kalbini hediye ve armağanın kaynağı yapar,

Onun gibi biri dünyada hiç olmadı ve yok,

Söyleyeyim, o kim Pehlevan Mahmud'dur.

Ayrıca bir muvaşşah da onun oğluna ithaf ettim:

Ey sen, doğanın güzelliği ile parlayansın,
Kalpler, adını duyunca sevinir,
Kökeninle mutluluk yakındır.¹³

Muvaşşah tarzında ince düşünceler bulunur, bunlar konuşma sanatının mükemmeliyeti ve dikkat yoğunluğu ile keşfedilir.

Şaş şehri sakinlerine gelince, çoğu haşış içerler. Onlar böceklere benzerler. Yabancılara düşmandırlar, sanki köpekler gibi, pençeleri ve dişleri ile yabancıları parçalamaya hazır, Allah onları kurtların tövbesiyle ıslah etsin!

Barçkend Şehri¹⁴

Tarım işlerinde çalışanlar ve Türkmenlerin ülkesi, üzerinde kar birikir, arazisi tepelik ve kumlu, sivrisineklerin ve karıncaların memleketidir. Dağlardan uzak çöllerinde kızıl saçlı, bıyıklı insanlar yaşar.

Barçkend'e, allâme, sadrü's-südûr, karanlık içindeki ay, insanlar arasında nadir bulunan ve özellikle vaaz ve öğretim konusunda ünlü, şeyhülislam hûsam el-milla ve'd-din Ebu'l-Muhammed Hamid ibn Asım el-Asımî el-Barçinligî'nin öğrencisi olarak geldim. Allah ona rahmet eylesin! O büyük bir sadr ve olağanüstü bir âlimdir. Onun gibi başka biri yok, hiç kimse onun gibisini görmemiş ve görmeyecek, sonsuza kadar yaşarsa bile. Tam teşekküllü vaaz eğitimini (tazkir), İslâm hukukunu (fıkıh), Kur'an'ın tefsiri, bürokratik belgelerin oluşturulması eğitimini tamamladı. Eğer bunları faaliyet alanı olarak kabul etseydi, nesir ve şiir sahasında da ünlenirdi. Hem nesir hem de şiirsel nadir ve harika yazıları kendisine aittir. Allâme Cârullah'ın *el-Mufasssal* adını taşıyan eserini, *el-Mecmal* olarak özetledi ve Şeyhü'l-İslâm Burhaneddin el-Merginani'nin *el-Hidaye fi'l-Fikh* adlı eserini özetleyerek, *Hadiyât el-Mahdî min Hidayât el-Muhtedî* adını verdi.

676/1273-1274 yılında Barçkend'deydim. Öğretmenim iki ay boyunca metni (Hadiyat el-Mahdi) okudu ve ben yazım. Eser sadece "bâb et-teyemmûm" kısmına kadar yazıldı. Sonradan eseri tamamladığını duydum. O, Arapçada klasik bir tarzda, Farsçada daha melodik, Türkçede ise doğru/düz şiirler yazardı. Ayrıca, bu üç dilde yazılmış eserlerin benzerleri ne eski ne de çağdaş yazarlar tarafından oluşturulmamıştır. Onu görmeyen ve sözlerini duymayan, hayatı boyunca hiçbir zevk, tüm yaşamı boyunca hiçbir keyif almamıştır. Ona olan ricam üzerine benim için genel

¹³ Son satır kayıp.

¹⁴Barçkend, Barçkent - Müslüman kaynaklarında Cand'in yakınlarında yer alan, Ceyhun nehrinin aşağı kesimlerinde bulunan Barçinligkent şehrinin kısaltılmış adıdır.

bir izin (icazetname) yazdı. Bu izni ikinci buluşmamızdan önce, sanki birkaç günü varmış gibi yaptı. Bu yazıyı okuyan, onu gören kişi başka bir öğretmeni tanımazdı.

Cend Şehri

Cend şehri eskiden büyük bir şehirdi, ancak yakın zamanda saldırıya uğradı. Büyük kârlar elde edilebilir önemli bir ticaret şehriydi. Tüccarlar kârlı işler yapmak için buraya geliyordu. Pazarda en çok mikyalı (ağırlık ölçüsü) ile ticaret yapılıyor. Burada şeyhlerin şeyhi, Kemâleddin Harezmi'den ders almak bana nasip oldu, ardından da Signakî olarak bilinen ve yerleşik Türkmenler arasında "Şeyh Baba" olarak tanınan kişiden dersler aldım. Allah onun ruhu kutsansın! Onunla konuşma şerefine eriştim ve iradesini hissettim. O, büyük şeyhimiz, el-'Allâme el-Kemalî el-Muzafferî'nin halvet ve sufilerin kıyafetini giyen bir şeyhti. Sultan Nazmeddin Kübra Ebu'l-Canabe'nin şeyhlerinden biriydi. Sultanın yanında bulunur, onun yerine geçer ve kapısının hemen yanında yer alırdı.

Tarikat ve hakikat yolunun şeyhi Seyfeddin Baharzî tarafından yazılan ve Kemâleddin'e hitaben kaleme alınan mektubu gördüm. Bu mektup, Seyf ibn el-Mutahhar adına yazılmıştı ve şeyhimiz Kemâleddin'in halifesine yöneltilmişti. O'nun Allah'a yükselme ve Yüce Allah'a yakınlık vaktinin geldiği zaman, şeyh bana vefat tarihine dair bir kronogram hazırlamamı söyledi. Bu metin düz yazı olarak siyah bir plak üzerine yazıldı ve Cend- Hayrabad'daki kabrinin baş kısmına yerleştirildi. Bu yazıyı kazıtan kişi, kardeşimiz, imamların şeyhi olan İmam Necmeddin'dir. Allah onu korusun!

Bu kronogram şu şekildedir: "Geceler boyu Sûhâ ve Ferkâd yıldızlarını gözleyen, Allah'ın hak dinini savunmak için cihadın rehberliğini yapma hakkını kullanmış olan ve tasavvuf yolunun yolcusuna velayet ve hakikat sırlarını açmış olan, ardından gelenler için bir örnek ve yol gösteren, yolculuk edenler için bir destek olan, kutsal savaşın bayrağını diken, keşfin ve doğruluğun belirgin sınırlarına hacca giden, ilahî birlik ve sevginin gizemine hacceden, hakîkatı bulmak ve ortaya çıkarmak için hac yapmış, tek Tanrıcılık ve sevgi sırlarının hamisi olan Kemâleddin'e ait kabirdir. İki dünyada şeyhlerin şeyhi olarak bilinen ve manevi dünyada büyük mihr olarak bilinen bir kişidir. O, Muhammed ibn Muhammed en-Nu'man'dır. Allah onu, cennetin manevi nimetleri ve hoşgörü ile ağırlasın! 672 Hicri yılının Perşembe gecesini ortasında, 85 yaşındayken Allah'ın çağrısına uyan ve her iki dünyanın Rabbini selamlayan Muhammed ve onun temiz ve mübarek soyunu kutsasın!"